

HUGO TAMM:

Paul VIs pontifikat

När denna artikel skrevs, samlades kardinalskollegiet i Rom för att välja inte Paul VIs efterträdare, som redan avlidit, utan ytterligare en ny påve. Ambassadör Hugo Tamm skriver att Paul VI övertog en kyrka i kris, men under sin 15 år långa tid som påve hann han sätta sin prägel på den nya kyrka och framför allt kyrkostyrelse, som växer fram. Han var långt ifrån oomstridd, men författaren menar att han i framtiden kommer att betraktas som en betydande påve. Personligen var han en utpräglad intellektuell, och att han vågade bryta med föråldrade traditioner visade han bland annat genom sina resor och genom sina försök att komma till tals med andra kristna och även med okristna.

Paul VIs frånfalle i augusti 1978 avslutade ett femtonårigt pontifikat, som i korthet karakteriserades av en period av osedvanlig reformverksamhet under ett för kyrkan vitalt och tillika krisartat övergångsskede. Katolska kyrkan, som under århundraden burit en närmast hierarkisk och juridiskt betonad prägel, i stor utsträckning distanserad från yttervärlden, omvandlades genom Johannes XXIIIs personlighet och initiativ, särskilt genom det av denne inkallade Vatikanconciliet II (1962 – ett år före hans död) i mera pastoral och evangelisk riktning. Paul VI betecknade vid flera tillfällen som sin huvuduppgift att fullfölja och på alla områden konsekvent genomföra det 1965 avslutade konciliets beslut, i vilkas utarbetande han aktivt deltagit.

Giovanni Battista Montini kom från en mycket from norditaliensk borgerlig familj. Tidigt inställd på den prästerliga banan studerade han vid det gregorianska universitetet i Rom och inträdde efter att ha genomgått den påvliga diplomatakademin i den påvliga kurian, där han tjänstgjorde under Pius XI och Pius XII i nära 30 år, under de senaste åren som en av Pius XII:s två närmaste medarbetare. Kallad till ärkebiskopsstolen i Milano 1954, utnämndes Mgr Montini 1958 till kardinal av Johannes XXIII och valdes praktiskt taget utan konkurrens till påve efter dennes död 1963. Han antog i samband härmed namnet Paulus, vilket alltså endast burits av fem påvar före honom.

Paul VIs reformverksamhet inom kyrkan betecknas av sakkunniga bedömare som en av de mest genomgripande i katolicismens historia. Trots energiskt motstånd inom kon-

servativa kretsar transformerades kurian – den påvliga förvaltningsapparaten – grundligt, moderniserades, rationaliserades och centraliserades. Majoriteten kardinaler inom förvaltningen, tidigare italienare, internationaliserades efter hand; biskopar pensionerades efter fyllda 75 år och kardinaler över 80 år fick ej längre rösta vid påveval. Det f.d. Heliga Officiet (inkvisitionskongregationen) reformerades i grund. Det påvliga hovet demokratiserades, nobil- och palattingardena jämte ett antal ärvda ämbeten inom vissa familjer försvann. Den tidigare historiska biskopssynoden återupplivades som ett permanent organ för världsepiskopatet med reguljära sessioner och uppgift att tjänstgöra som konsultativt och förbindelseorgan i förhållande till påven. Många observatörer ser häruti en begynnande kollektivisering av kyrkans högsta styrelse, en slags maktfördelning mellan den hittills allenarådande påven och biskoparna.

Påvens resor

Efter Pius IXs självvalda isolering efter Roms ockupation av italienska trupper 1870, har ingen påve lämnat Vatikanens område, bortsett från Johannes XXIII som besökte några heliga orter i Italien. Först Paul VI bröt radikalt med denna praxis. Hans vidsträckta flygresor – inalles 9 under åren 1964 till 1970 – hade till huvudsyfte att ge uttryck för påvens önskan att bringa evangeliets budskap och även det förut "sakrosanta" påvedömet närmare världen och framförallt de breda folkmassorna.

Flera av resorna hade dessutom speciella

syften. Det ekumeniska motivet framträdde särskilt i den första resan till Jerusalem, där det historiska sammanträffandet med den ortodoxe patriarken Athenagoras ägde rum samt i anslutning härtill besöket hos Athenagoras i Turkiet och dennes återbesök i Rom. Påvens anförande inför Förenta Nationernas generalförsamling i New York 1966 innehöll en vädjan till världsorganisationen att aldrig mer tillåta krig. Hans farhågor inför perspektivet av ett tredje världskrig med dess eventuella konsekvenser föranledde ytterligare påvliga initiativ, bl.a. proklamerandet av 1 januari som fredens dag och överlämnande av en rad fredsbudskap till samtliga statschefer och kyrkosamfund.

Två besök i resp. Bombay och Columbia vid eukaristiska kongresser begagnade påven till att manifesteras sin samhörighet med de fattiga och undertryckta människoskarnorna i Asien och Latinamerika. En Afrikaresa till Uganda åsyftade närmast att ge uttryck åt påvens omsorg om och uppskattning av de nya afrikanska kyrkorna jämte de äkta afrikanska kulturvärdena. Ett besök i Genève 1969 stimulerade ytterligare de redan tidigare goda förbindelserna med Kyrkornas världsråd. Den sista och längsta och mest ansträngande resan omfattade 6 länder (Ostpakistan, Manila, Samoa, Sydney, Jakarta, Ceylon).

Vissa andra reseprojekt som ej kunde verkställas av olika skäl stod på dagordningen. Dessutom medgav ej påvens hälsa – han led av tilltagande artrit – några längre förflyttningar. Med den okuvliga viljekraft som utmärkte honom bar han dock ännu för några år sedan det tunga korset under långfre-

dagsprocessionen från Kolosseum till Palatinen.

Ekumeniska strävanden

En av huvudpelarna i Paul VIs påvegärning var fullföljandet och utvidgandet av de ekumeniska strävanden för främjandet av kristenhetens enhet, som inletts av Johannes XXIII och Vatikankonciliet. Omedelbart i anslutning till konciliet avslutning 1965 och på basis av dess ekumeniska dekret föranstaltade påven upptagandet av ett flertal teologiska dialoger med olika kyrkor och organisationer, Lutherska världsförbundet, Kyrkornas världsråd, anglikaner, metodister, reformerta och även senare pingströrelserna i en anda av ömsesidig respekt, uppskattning och utan tidigare fördömanden och polemik.

De första årens samtal ledde till en rad närmanden och övervinnande av historiska divergenser. Sedermera synes en viss stagnation i dialogerna kunnat skönjas, ett fenomen som på experthåll förklaras såsom en fas av reflexion och fördjupning av kontakterna och omprövning av provisoriska resultat och återstående motsättningar. Från katolsk sida lades den största vikt vid återställande av den för 1000 år sedan förlorade gemenskapen med de ortodoxa systerkyrkorna. De egentliga teologiska samtalen har ännu ej påbörjats, men terrängen har förberetts genom en rad ömsesidiga initiativ särskilt från Paul VIs sida: högtidligt upphävande av bannlysningarna 1054, utväxlande av regelbundna besöksdelegationer, återlämnande av relikier etc. Samtidigt med dia-

logerna har ekumenik i andra former i stigande utsträckning praktiserats, såsom gemensamma bibelöversättningar och gudstjänster dock utan interkommunion, samt solidaritetsaktioner i sociala, ekonomiska, humanitära och ulandsspörsmål. Det är ej möjligt att i dag förutse den ekumeniska rörelsens vidare utvecklingsfaser. Enheten eller gemenskapen kommer säkerligen ej att förverkligas så snart, men maskineriet har igångsatts och torde knappast stå att hejda.

Av intresse är att Paul VI vid upprepade tillfällen medgivit att påvedömet vore ett av de största hindren för den kristna enhetens genomförande, speciellt i fråga om punkterna rörande påvens universella jurisdiktion och i vissa avseenden ofelbarhet. Men han har samtidigt försvagat argumenteringen genom att betona att ämbetets huvuduppgift vore att tjäna kristenheten och utgöra en högsta symbol och garanti för trosgemenskapen, synpunkter som både anglikaner och lutheraner synas kunna acceptera på lång sikt.

Paul VIs dialoger utvidgades till att omfatta även utomkristna samfund, judaismen, islam, de österländska religionerna, ja till och med ateister. Särskilda sekretariat härför upprättades i Vatikanen. Det rörde sig ej så mycket om teologiska diskussioner som fastmer närmanden för ömsesidig förståelse och övervinnande av gamla fördomar och antipatier. Praktiskt samarbete förbereddes också på olika områden.

Diplomatisk verksamhet

Ehuru Vatikanen regelbundet erinrat om sin principiellt religiösa och andliga mission

har påvedömet på sistone, särskilt under Paul VIs pontifikat, i allt större utsträckning aktivt engagerat sig i de stora kontroversiella problemen angående fred, utveckling och mänskliga rättigheter. Paul VI har här utan tvivel gjort betydande insatser, ehuru hans interventioner ingalunda alltid haft önskad framgång. Den vatikanska diplomaten (ett 70-tal "nuntiaturer") har betydligt utvidgats och den Heliga Stolen förstärkt samarbetet med internationella organ särskilt under FNs egid, såsom Unesco och nedrustningsorganen, och även direkt deltagit i säkerhetskonferenserna i Helsingfors och Belgrad. Påven har i en rad budskap och vädjanden ingripit mot krigiska konflikter särskilt i Vietnam och Libanon och aldrig försummat att varna och förmana mot kapprustning, vapenexport, tortyr och de ständiga, ökade kränkningarna av elementära mänskliga rättigheter. En om ej uttömmande förklaring till dessa, enligt många åsikt onödigt ofta förekommande appeller och protester synes vara, att påven velat gardera sig mot eventuella förebråelser att katolska kyrkan ej tillräckligt påtalat och fördömt företeelsen. Med sin diplomatiska läggning och koncilianta natur undvek Paul VI i regel – dock ej alltid – att direkt utpeka särskilda regeringar och personer, ansvariga för diverse grymheter och ogärningar, i stället för att så att säga slå näven i bordet. Större effekt åstadkom enligt somliga Pius XII, som exkommunicerade president Peron i Argentina för mindre tungt vägande förbrytelser än vad åtskilliga latinamerikanska regimer, som gärna proklamerar sig själva som kristendomens och kyrkans beskyddare, gjort

sig skyldiga till.

En viktig aspekt av Vatikanens utrikespolitik under Paul VI var förhållandet till kommuniststaterna i Östeuropa, som efter andra världskrigets slut praktiskt stod på nollpunkten. Sedan Johannes XXIII öppnat porten på glänt och tillvunnit sig Kremls uttryckliga erkännande för sin fredspolitik, inledde Paul VI under ledning av sin dynamiske "utrikesminister" Casaroli en omfattande diplomatisk offensiv i syfte att via direkta kontakter med statsledningarna i öststaterna söka tillförsäkra katolikerna och kyrkorna där drägliga existensvillkor.

Resultaten har varit växlande. Albanien och Kina har intagit en rent negativ attityd. Med Jugoslavien upptogs så småningom formella diplomatiska förbindelser med åtföljande besök av Tito i Vatikanen. Besök av Gromyko och presidenten Podgorny i Rom synes ha medfört en obetydlig förbättring i baltkatolikernas ställning. Sedan kardinal Mindzenty försvunnit från arenan, avslutades överenskommelser mellan Rom och Budapest vari praktiskt samtliga vakanta biskopsstolar kunde återbesättas. Med Polen, där befolkningsmajoriteten är prononcerat katolsk och kyrkan trots omvälvningar alltså är en maktfaktor, kunde efter årslånga förhandlingar och Vatikanens indirekta erkännande av Odergränsen ett visst modusvivendi avtal uppnås. I Tjeckoslovakien har, efter en kortare avspänningsperiod 1968, trycket mot katoliker och kyrkan ånyo hårdnat. I Östtyskland råder någorlunda drägliga villkor sedan Vatikanen tillsatt särskilda biskopar i stift, som tidigare varit införlivade med västtyska biskopsdistrikt.

Några krisfrågor

Paul VIs pontifikat inträffade under en för kyrkan djupgående brytningsperiod, som i sin tur avspeglade omfattande krisartade förändringar i världen i övrigt. En utbredd uppfattning att konciliet skulle utgjort huvudkällan till kyrkokrisen, som under Paul VI varit både strukturell, auktoritetsfientlig och även berört väsentliga trosfrågor, är knappast riktig. Men konciliet har otvivelaktigt genom sitt plötsliga öppnande gentemot ytttervärlden och omfattande inre reformprogram utlöst en rad delvis motsägande krafter, tendenser och idéer, som tidigare ej kunnat göra sig gällande.

Påvens encyklika "Humanae vita", där han i enlighet med kyrkans tradition fördömde abort och varje form av födelsekontroll, framkallade en storm av protester och kritik inom kyrkan såsom varande otidsenlig och orealistisk. Påven lär ha tvekat länge före publikationen och tycks ha varit förberedd på kritiken, men kanske ej på dess omfattning.

Andra krissymptom utgjorde den tilltagande prästbristen. Grova avvikelser från liturgiska föreskrifter, bildande av smärre basgrupper som ofta tog avstånd från institutionella former och regler samt framförande av schismatiska åsikter av alltför progressiva teologer var några av de krisfenomen som vållade påven djupa bekymmer.

Den mest uppseendeväckande kritiska företeelsen, som även riktade sig mot påven själv, var otvivelaktigt den av ärkebiskopen Lefebvre ledda integriströrelsen, finansiellt understödd av politiskt-religiöst reaktionära katolska kretsar huvudsakligen i Frankrike.

Lefebvres aktivitet gick i första hand ut på att offentligen celebrera den av Vatikankonciliet avskaffade mässan från 1500-talet, viga diakoner och präster och underkänna praktiskt samtliga Vatikankonciliets beslut. Påven reagerade sin vana trogen försiktigt och tålmodigt, varnade Lefebvre flera gånger och såg sig till sist föranledd att kanoniskt förbjuda honom celebrera mässor och utföra sakramentala handlingar. Lefebvre i sin tur kritiserade påven som otillbörligt påverkad av frimurare, kommunister och protestanter och ockuperade en församlingskyrka i Paris, som efter ett år alltså befinner sig i integristernas händer. Det är svårt att yttra sig om Lefebvre-rörelsens vidare utveckling. Själv är han betydligt över 70 år och har synbarligen ej vågat ta steget att ordinera en efterträdare, då ingen biskop hittills anslutit sig till honom. Påven har från olika håll kritiserats både för att ej på ett tidigt stadium "stoppat" Lefebvre och för att ej låtit rörelsen självdö genom att ignorera den.

Till sist några ord om den bortgångne påvens personlighet, som ofta missförstått, kanske delvis på grund av vissa skenbart motsägelsefulla drag i hans mentalitet. Han var en intellektuellt högtstående, ytterligt kultiverad och beläst person och utrustad med ett fenomenalt minne. Hans livsföring var spartansk och hans arbetskapacitet enorm. Hans 8 encyklikor var delvis religiösa, delvis berörde de allmänmänskliga spörsmål. De utmärktes av stor klarhet och realism. Försiktig och ytterligt omständlig i sina förberedelser och respektfullt lyssnande till sina rådgivare, avvek påven aldrig från ett en gång fattat beslut.